

ความทุกข์จากมุมมองของเขตแดนแห่งอัตถิภาวะในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ด Suffering through the Lens of Sphere of Existence in Kierkegaard's Philosophy

รชฎ สาตราวุธ¹

Rachod Satrawut

Received May 30, 2021 & Revise June 18, 2021 & Accepted June 30, 2021

บทคัดย่อ

บทความวิจัยชิ้นนี้มีเป้าประสงค์เพื่อศึกษาวิจัยแนวคิดเรื่องความทุกข์และการจัดการความทุกข์ในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดผ่านมุมมองเรื่องเขตแดนแห่งอัตถิภาวะอันได้แก่อัตถิภาวะแบบศิลปิน แบบจริยธรรม และแบบศาสนา โดยทั่วไปงานศึกษาประเด็นเรื่องความทุกข์ในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดมักวางตนเองอยู่ที่เทววิทยา จริยศาสตร์การแพทย์ และมนทัศน์ทั่วไปทางปรัชญาไม่ว่าจะเป็นการเกิดขึ้นใหม่หรือแม้แต่นามแฝง งานวิจัยชิ้นนี้จึงดำเนินไปในอีกทิศทางหนึ่งกล่าวคือเป็นความพยายามในกรสำรวจมนทัศน์เขตแดนแห่งอัตถิภาวะ เราจะพบว่าอัตถิภาวะแบบศิลปินพยายามมองความทุกข์และการจัดการความทุกข์ผ่านผลงานอันอาจมองได้ว่าเป็นเรื่องของคำหรืออุดมการณ์ ในขณะที่อัตถิภาวะแบบจริยธรรมมุ่งเน้นที่การผนวกตนเองเข้ากับคุณค่าสากลทางสังคมเพื่อหาพื้นที่ปลอดภัยโดยหลงลืมไปว่าตัวตนของตนเองอาจหายไปในสังคม อัตถิภาวะแบบศาสนาอันเป็นคำตอบของเคียร์เคอการ์ดเสนอว่ามนุษย์ควรวิ่งเข้าหาความทุกข์ในนามของศรัทธาและความสัมพันธ์กับพระเจ้า ด้วยวิธีนี้เองที่มนุษย์สามารถจัดการกับความทุกข์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำสำคัญ : 1.ความทุกข์ 2. อัตถิภาวะ 3. ปรัชญาศาสนา

Abstract

This research article aims at elaborate the conception of suffering as well as the resolution of suffering in Kierkegaard's philosophy through the perspective of sphere of existence as Esthet, Ethical and Religious. Generally speaking, Kierkegaard view on suffering is, for the time being, studied through theology, medical ethics and its global philosophical conception such as repetition and pseudonym. This research, on the contrary, attempts to survey the sphere of existence and apply to analyze the notion of suffering. Esthet, as the first sphere of existence, treat suffering and its resolution through poetic oeuvre which can be considered as word and ideology to escape suffering. By the same token, the Ethical tries to integrate itself with social norm to sustain its comfort without the awareness of being lost in the society. Religious, as the last answer of Kierkegaard, pushes paradoxically human being

¹อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

E-mail Rachod.s@psu.ac.th

deep down into suffering with faith to identify itself through the relationship with God, which is the way to deal efficiently with suffering.

Keywords: 1.Suffering 2. Existence 3. Philosophy of Religion

1. บทนำ

ดูเหมือนว่าข้อเสนอของปรัชญาตะวันตกว่าด้วยเรื่องความทุกข์จะผูกโยงโดยตรงกับการสำรวจตรวจสอบระบบความคิดทางอภิปรัชญาเป็นหลักไม่ว่าจะเป็นสำนักคิดของกรีกโบราณหรือแม้กระทั่งเทววิทยาทางปรัชญาในยุคกลาง ในอีกทิศทางหนึ่งปรัชญาตะวันตกหลังยุคกลางวางข้อเสนอเรื่องความทุกข์ไว้ที่มนุษย์ในฐานะสภาพบุคคลที่หนึ่ง (subject) ที่ไม่สนใจอัตถิภาวะของมนุษย์กล่าวคือปรัชญาตะวันตกยุคโบราณวางคำตอบของความทุกข์ไว้ที่ระบบอภิปรัชญาที่ก้าวเลยโลกที่ประจักษ์อยู่ตรงหน้า และมนุษย์ในฐานะสภาพบุคคลที่หนึ่งก็เน้นความมีเหตุผลของมนุษย์มาจนละเลยการมีอยู่ของมนุษย์ในฐานะสัตว์ที่มีทั้งอารมณ์และความรู้สึกโดยไม่ทิ้งมิติของเหตุผล งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งสำรวจการจัดการความทุกข์ผ่านมุมมองทางปรัชญาของโซเรน เคียร์เคอการ์ด (Soren Kierkegaard) ที่เน้นย้ำมิติของความเป็นมนุษย์โดยไม่ทิ้งมิติของอารมณ์ความรู้สึก

ในการศึกษาประเด็นเรื่องความทุกข์ในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ด เราอาจแบ่งงานวิจัยในกลุ่มนี้ได้เป็น 4 กลุ่มหลักด้วยกัน โดยในกลุ่มที่หนึ่งเน้นไปที่ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับพระเจ้า โดยงานในกลุ่มแรกจะเป็นงานที่อธิบายว่าความทุกข์เป็นบททดสอบ งานในกลุ่มที่สองเป็นงานที่มุ่งเน้นไปที่จริยศาสตร์การแพทย์ (medical ethics) โดยเสนอว่าความเจ็บป่วยที่รักษาไม่หายขาดหรือการเยียวยาที่ทำให้ตัวของเราเปลี่ยนแปลงไปทำให้มนุษย์มีความทุกข์ ความทุกข์นี้เองคือการที่ตัวตนของเราแตกสลาย และมนุษย์ต้องการการเยียวยาด้วยการสร้างตัวตนขึ้นมาใหม่โดยการยอมรับความทุกข์ งานในกลุ่มที่สามเน้นที่การสร้างตัวตนผ่านความทุกข์ที่ทำให้มนุษย์มีสภาพบุคคลที่สมบูรณ์กล่าวคือ มนุษย์ไม่ได้มีสภาพอ่อนแอทางจิตใจเท่านั้นเมื่อมีความทุกข์แต่มนุษย์ยังสามารถแสดงพลังของตนเองได้ความทุกข์นั่นเอง งานในกลุ่มที่สี่เน้นไปที่การนำมโนทัศน์ใดมโนทัศน์หนึ่งของเคียร์เคอการ์ดมาอธิบายเรื่องความทุกข์ ทว่าไม่ได้สำรวจธรรมชาติของความทุกข์โดยตรง งานประเภทนี้จะใช้มโนทัศน์อย่าง “ตัวตนที่เกิดขึ้นซ้ำใหม่อีกครั้ง” (repetition) หรือการใช้นามแฝง (pseudonym) ในการอธิบายแง่มุมที่แตกต่างของความทุกข์ที่คนต่างภูมิหลังรู้สึก งานวิจัยชิ้นนี้คือความพยายามที่จะเสนอว่าการเข้าใจความทุกข์ในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดเป็นไปได้ผ่านเขตแดนแห่งอัตถิภาวะ (sphere of existence) ซึ่งเคียร์เคอการ์ดพยายามวิพากษ์วิจารณ์ทางออกของความทุกข์ของมนุษย์ที่เน้นการปลอบประโลมใจ ดูเหมือนว่าสิ่งที่เคียร์เคอการ์ดเสนอจะได้แก่มนุษย์ควรวิ่งเข้าหาความทุกข์ด้วยศรัทธาเพื่อสร้างสาระความหมายให้กับตนเองไปเรื่อยๆอย่างไม่หยุดยั้ง และนี่เองคือข้อเสนอของผู้วิจัยที่แตกต่างไปจากงานทั้งสี่กลุ่มข้างต้น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษามโนทัศน์เรื่องความทุกข์และการจัดการความทุกข์ในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ด
2. เพื่อศึกษาข้อเสนอของเคียร์เคอการ์ดว่าด้วยความทุกข์และการจัดการความทุกข์ผ่านข้อวิพากษ์จากมนุษย์ในแต่ละเขตแดนแห่งอัตถิภาวะ

3. ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบอรรถปริวรรตศาสตร์ (hermeneutic) หรือ “ศาสตร์แห่งการตีความตัวบท” โดยผู้วิจัยสำรวจการตีความงานวิจัยของนักวิชาการทั้งหมดสี่กลุ่มด้วยกัน จากนั้นจึงเสนอทางเลือกในการตีความของผู้วิจัยเอง

4. ผลการวิจัย

เราจะพบว่าความทุกข์ในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดวางอยู่บนความต้องการที่ไม่สามารถเติมเต็มได้ และมีลักษณะย้อนแย้งกันอยู่ในที่ กล่าวคือมนุษย์มีความต้องการหาความหมายของโลกผ่านตัวตนที่ตัวเองสร้างขึ้นอย่างเฉพาะ เราอาจกล่าวได้ว่าโดยพื้นฐานแล้วเคียร์เคอการ์ดเห็นว่ามนุษย์ต้องการคุณค่าในการดำรงชีวิตของตนเอง และคุณค่านั้นต้องเป็นคุณค่าที่สามารถสร้างตัวตนของตนเองได้โดยไม่เหมือนคนอื่น อย่างไรก็ตามคุณค่าที่มนุษย์พยายามจะสร้างนี้แท้ที่จริงแล้วกลับไม่สามารถเป็นไปอย่างราบรื่น จึงทำให้มนุษย์แทนที่จะสร้างคุณค่าแก่ตนเองกลับหันไปหาคุณค่าที่สังคมมอบให้ ในแง่นี้หากกล่าวอย่างกระชับ เราจะพบว่าความทุกข์คือความพยายามในการหาความหมายเฉพาะของตนเอง ทว่ามนุษย์กลับหันไปหาความหมายจากคุณค่าที่สังคมกำหนดนั่นเอง

เราจะพบต่อไปว่าความทุกข์ในลักษณะดังกล่าวมีทางออกคือการหาคุณค่าเฉพาะตนที่ไม่อาจเป็นคุณค่าทางสังคมได้ และเคียร์เคอการ์ดเสนอต่อไปว่าคุณค่าเฉพาะตัวนี้มาจากความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์เองกับพระเจ้า แต่คุณค่าเฉพาะตนนี้เองมีปัญหาที่สำคัญคือคุณค่าชนิดนี้เป็นคุณค่าเชิงศาสนาใช่หรือไม่ ถ้าใช่การทำตามคุณค่าทางศาสนาในที่สุดแล้วก็จะกลายเป็นคุณค่าทางสังคมไปในที่สุด เพราะฉะนั้นการหาคุณค่าเฉพาะตนในที่สุดไม่สามารถหลีกเลี่ยงคุณค่าทางสังคมไปได้ และเมื่อหลีกเลี่ยงคุณค่าชนิดนี้ไม่ได้ก็ย่อมหมายความว่าต่อไปว่ามนุษย์ไม่มีทางที่จะหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ได้นั่นเอง

คำตอบที่เคียร์เคอการ์ดให้จึงเป็นคำตอบที่ย้อนแย้งเพราะในทางหนึ่งการหาคุณค่าเพื่อจัดการกับความทุกข์ต้องพึ่งพาพลังของตนเองในความสัมพันธ์กับพระเจ้าซึ่งในที่สุดแล้วกลับเป็นคุณค่าที่สังคมมอบให้นั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้เราจะพบว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าสำหรับเคียร์เคอการ์ดแล้วจึงไม่อาจเป็นคุณค่าทางสังคมได้ กล่าวคือความสัมพันธ์นี้ในที่สุดแล้วเป็นความสัมพันธ์ที่เป็น “ส่วนตัว” และไม่เกี่ยวข้องกับอันใดกับศาสนาในเชิงสถาบัน และนี่เองคือคำตอบสำหรับความทุกข์กล่าวคือเมื่อมนุษย์ต้องมีความสัมพันธ์อย่างเป็นส่วนตัวกับพระเจ้าและไม่อิงกับคุณค่าทางสังคมใดๆทั้งสิ้นมนุษย์จะค้นพบตัวตนของตนเองและสามารถจัดการความทุกข์ของตนเองได้ในที่สุด

เมื่อคำตอบที่เคียร์เคอการ์ดให้คือความทุกข์ได้แก่ความพยายามในการหาคุณค่าให้กับตัวเองทว่ามนุษย์อาจไม่ประสบความสำเร็จมากเสียจนต้องพึ่งคุณค่าของสังคมเพื่อจัดการกับความทุกข์ ข้อเท็จจริงนี้เองที่ทำให้เคียร์เคอการ์ดต้องแสดงให้เห็นว่าอะไรกันแน่ที่เป็นลักษณะของรูปธรรมของคำตอบเหล่านี้ และคำตอบของคำถามนี้อยู่ที่เขตแดนของอัตถิภาวะ อันเป็นเกณฑ์ที่เคียร์เคอการ์ดใช้แบ่งลักษณะของมนุษย์ และสิ่งที่ตามมาคือลักษณะของเขตแดนแห่งอัตถิภาวะนี้เองที่สะท้อนลักษณะการจัดการความทุกข์ เคียร์เคอการ์ดแบ่งเขตแดนแห่งอัตถิภาวะออกเป็นสามลักษณะด้วยกันได้แก่ และอัตถิภาวะนี้แบ่งออกได้เป็นสามประเภทด้วยกันโดยประเภทแรกได้แก่มนุษย์ที่มีอัตถิภาวะแบบศิลปิน (Esthete) ประเภทที่สองอัตถิภาวะแบบจริยธรรม (Ethical) และประเภทที่สามอัตถิภาวะแบบศาสนา (Religious) อัตถิภาวะทั้งสามประเภทนี้จะเกี่ยวข้องกับลักษณะอารมณ์ การตัดสินใจ วิธีการดำเนินชีวิตของปัจเจกโดยตรง และแน่นอนย่อมมีผลต่อการจัดการความทุกข์ไปด้วย ดังเราจะได้เห็นต่อไป

4.1 มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปินและทางออกจากทุกข์ที่ไร้คุณค่า

มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปินเป็นมนุษย์ที่มีลักษณะมุมมองแบบสัจนิยม (Nihilistic) กล่าวคือเป็นมนุษย์ที่ไม่เชื่อในคุณค่าอะไรใดๆทั้งสิ้น และไม่ต้องการให้ค่าต่อคุณค่าใดคุณค่าหนึ่ง และที่สำคัญไม่มีความหมายชีวิตแต่อย่างใดแม้ว่าจะเห็นความเป็นไปได้ของชีวิตอยู่หลายแบบด้วยกัน (โพรตดู (Kierkegaard 1987, 39)

เมื่อมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปินไม่เชื่อคุณค่าของสิ่งใดทั้งสิ้น มนุษย์ในลักษณะนี้จึงเชื่อเพียงคำพูดสวยหรูเพื่อเป็นการปลอบประโลมใจผู้คนที่เป็นทุกข์และตัวเองเท่านั้น ดูเหมือนว่ามนุษย์แบบนี้จะไม่สนใจท่าทีภายในแต่อย่างใด ทว่าเหตุใดคำพูดต่างๆจึงสามารถปลอบประโลมใจได้ เคียร์เคอการ์ดอธิบายว่าด้วยคำพูดนั้นเองที่มนุษย์นั้นสามารถจัดระเบียบโลกที่เป็นอุปสรรคต่อเราได้ หรือกล่าวให้ชัดคือโลกในอัตวิสัยของมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปินคือโลกที่เราารู้สึกชื่นชมผลงานของตนเอง เพราะผลงานของตนเองอย่างหนังสือ เพลง บทกลอนต่างๆ หรือแม้แต่ผู้คนที่ไม่มีท่าทีภายในล้วนแต่พยายามสร้างโลกของตนเองที่ตนเองควบคุมได้ สนุกได้ เศร้าโศกอย่างสวยงามได้ และเมื่อมนุษย์สามารถสร้างโลกที่ตนเองควบคุมได้มนุษย์จึงหลอกตนเองได้ว่าตนเองมีความสุข ปัญหาของมนุษย์แบบนี้จึงได้แก่การเห็นว่าทางออกจากความรู้เป็นผลผลิตของมนุษย์นั้นเอง หากแต่แท้จริงแล้วท่าทีทั้งหมดนี้กลับเป็นท่าทีที่ไม่วิวันสมบูรณ์ไปได้เพราะแม้แต่โลกที่มนุษย์สร้างขึ้นเองก็ยังไม่สามารถควบคุมได้สมบูรณ์แบบในที่สุด ดังเราจะเห็นได้จากบทกวีที่ไม่มีคนชื่นชมแม้ว่าผู้แต่งเองจะชื่นชมแต่สุดท้ายก็หนีไม่พ้นการนิยามว่าดีหรือไม่จากผู้อื่นอยู่นั้นเอง และการนิยามให้ค่าจากผู้อื่นนี้เองที่ทำให้มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปินไม่อาจหลบเลี่ยงความทุกข์อันเกิดจากความพยายามในการหาความหมายของการมีอยู่ไปได้

4.2 มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรมและทางออกจากทุกข์ด้วยบรรทัดฐานทางสังคม

มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรม (Ethical) คือมนุษย์ผู้ยึดถือคุณค่าของสังคมเป็นต้นแบบของคุณค่าแห่งชีวิต ซึ่งการยึดคุณค่าแบบนี้คือการยึดถือคุณค่าสากลซึ่งอยู่เหนือกว่าคุณค่าของปัจเจกอันเป็นสิ่งที่เคียร์เคอการ์ดเห็นว่ามาผิดทางเพราะในที่สุดความคิดแบบจริยธรรมจะนำเราไปสู่ความจริงแบบวัตถวิสัย ใน Fear and Trembling ให้ตัวอย่างของมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรมคืออาคาเมมมอน (Agamemnon) บุษายัญลูกสาวของตนแก่เทพเจ้าในนามของสงครามและความรุ่งเรืองของชาติของตน เคียร์เคอการ์ดอธิบายว่า อาคาเมมมอนในที่สุดยอมสูญเสียสิ่งที่ตนเองรักเพื่อคุณค่าสากล และผนวกตัวเองเข้ากับคุณค่าทางจริยธรรมนี้ทำให้ตัวอาคาเมมมอนเองเสียใจและไม่เป็นตัวของตัวเองในที่สุด หรือกล่าวอย่างกระชับชีวิตของอาคาเมมมอนไม่มีปัจเจกภาวะเพราะยึดถือเอาคุณค่าของสังคมอันเป็นเรื่องที่เข้าใจได้เป็นตัวตั้งในการดำเนินชีวิต (โพรตดู Kierkegaard 2003 , 86-89)

เป็นที่น่าสนใจว่ามนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรมมีท่าทีที่แตกต่างจากมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปิน กล่าวคือมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรมจะมองว่าการทำตามบรรทัดฐานทางสังคมเป็นหนทางแห่งความปลอดภัยและหนทางนี้เองที่นำมาซึ่งความสุขได้ และความสุขที่วุ่นวายมาจากขนบธรรมเนียมที่ได้จากวัฒนธรรมทางศาสนา หรือศาสนาเชิงสถาบัน เช่นหากเรานับถือศาสนา มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรมจะนึกถึงสถาบันทางศาสนาทันทีแต่ไม่นึกถึงศาสนาในฐานะจิตวิญญาณ เคียร์เคอการ์ดอธิบายว่ามนุษย์แบบนี้จะวิ่งเข้าหาความทุกข์ซึ่งดูเผินๆราวกับว่าเป็นผู้ที่นับถือศาสนา ดังตัวอย่างเรื่องนักบวชในศาสนาที่พยายามทรมาณตัวเองโดยเชื่อว่าความพยายามนั้นเองที่ทำให้ตนเองบรรลุถึงคุณค่าแห่งการมีอยู่ของตนได้ (โพรตดู (Kierkegaard 1992, 463)

เราจะพบว่าในที่สุดมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรมจะเน้นเรื่องคุณค่าสากลเป็นหลักหมายถึงในการจัดการความทุกข์กล่าวคือมนุษย์เหล่านี้มักเคารพกฎที่จะทำให้ตนเองปลอดภัยจากความทุกข์ทั้งหมด โดยความ

ทุกข์ในที่นี้เน้นไปที่การถูกมองว่าเป็นคนดื้อรั้นเสียสละเพื่อสังคม คนเหล่านี้เองที่เคียร์เคอการ์ดเห็นว่าเป็นคนที่ไม่มีทางพ้นทุกข์ได้เนื่องจากสุดท้ายแล้วคนอื่นก็สามารถดูถูกคนที่ทำตามกฎเกณฑ์อยู่เสมอได้เช่นกัน เช่น อาจารย์ที่สอนออนไลน์อาจบังคับให้นักเรียนเรียนออนไลน์โดยต้องใส่ชุดนักเรียน หรือมีการบังคับให้เคารพธงชาติออนไลน์ เป็นต้น การยึดถือกฎที่สังคมเห็นว่าดีงามทำที่สุดแล้วอาจลงเอยด้วยความไร้สาระและเป็นทุกข์ เพราะไม่สามารถเป็นตัวของตัวเองได้ในที่สุด

4.3 มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศาสนากับการจัดการความทุกข์ด้วยตัวความทุกข์เอง

มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศาสนา (Religious) เป็นมนุษย์ผู้มีศรัทธาและมีปัจเจกภาพ กล่าวคือเป็นมนุษย์ที่มีความจริงแบบอัตวิสัย ในทางตรงกันข้ามกับมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปิน มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศาสนาจะเลือกคุณค่าเพื่อนิยามตนเอง และในทางตรงกันข้ามกับมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบจริยธรรมที่ยึดถือคุณค่าสากลจนมองไม่เห็นคุณค่าของปัจเจก มนุษย์ในแบบศาสนาเลือกที่จะตั้งคำถามกับเงื่อนไขของชีวิต และพยายามนิยามตนเองอย่างเสรีต่อหน้าพระเจ้า (โปรดดู Kierkegaard 1992, 194)

เราจะพบว่ามนุษย์แบบศาสนาที่ยึดเอาความจริงแบบอัตวิสัยเป็นที่ตั้งจะต้องเสี่ยงภัยเสี่ยงอันตราย นอกจากนี้ยังอาจถูกประณามว่าเสียสติทว่ามีท่าทีภายใน (inwardness) ที่ชัดเจนในการดำเนินชีวิต ในทางตรงกันข้ามการมีชีวิตอยู่ในยุคสมัยที่มีความจริงแบบวัตถุวิสัยเป็นตัวตั้ง มนุษย์จะปลอดภัย สามารถเป็นที่เข้าใจได้ ฉลาด และไม่เสียสติ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นหากเรานำท่าทีภายในมารวมประกอบพิจารณา เราจะเห็นว่ามนุษย์ที่ยึดเอาความจริงแบบวัตถุวิสัยเป็นตัวตั้งในการดำเนินชีวิตอาจจะเสียสติเสียมากกว่าเพราะมนุษย์อาจไม่ได้ใช้ชีวิตเพื่อตัวเอง แต่ใช้ชีวิตเพื่อคุณค่าสากลบางอย่าง ข้อเสนอนี้เองที่เป็นข้อวิจารณ์โดยตรงต่อมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปินและแบบจริยธรรม

ตัวอย่างที่เคียร์เคอการ์ดให้เพื่อทำความเข้าใจมนุษย์ที่มีอัตถิภาวะแบบศาสนาคืออับราฮัม สิ่งที่อับราฮัมทำคือการบูชาญัตตรตัวเองซึ่งการฆ่าบุตรตัวเองเป็นการตัดสินใจจากภายในที่ต้องการพิสูจน์ความสัมพันธ์กับพระเจ้า การทำเช่นนั้นถือว่าการวิ่งเข้าหาปฏิทรรศน์ (paradox) และความไร้สาระ ทำให้ไม่ปลอดภัย และบ้าเพราะทำอะไรที่ตรงข้ามกับคุณค่าสากลที่มนุษย์เชื่อถือ ทว่ามนุษย์แบบนี้เองที่มีท่าทีภายในและเป็นตัวของตัวเองในที่สุด

สิ่งที่ดูเหมือนว่าเป็นสิ่งแปลกประหลาดในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดอาจได้แก่การจัดการกับความทุกข์ ดูเหมือนว่ามนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศาสนาจะต้องวิ่งเข้าหาความทุกข์เพื่อจัดการกับความทุกข์ และการวิ่งเข้าหาความทุกข์นั้นโดยตัวของมันเองคือการตามหาคุณค่าโดยไม่แยแสต่อคุณค่าที่สังคมกำหนดให้ในที่สุด เคียร์เคอการ์ดกล่าวว่า “คำอธิบายของความเสียใจและความทุกข์ที่ลึกที่สุดนี้: การเดินคนเดียวและเดินด้วยตัวเอง” (This description of deepest sorrow and suffering: to walk alone and to walk on one's own.) (Kierkegaard 1995, 16) การเดินคนเดียวนี้เองคือการออกจากพื้นที่ปลอดภัยอีกทั้งยังเอื้อให้มนุษย์สามารถหาคุณค่าในการนิยามตัวเองได้อย่างเสรี ดังตัวอย่างเรื่องเศรษฐีหนุ่มในพระคัมภีร์ไบเบิลที่พระเยซูเรียกร้องให้สละคุณค่าทางโลกเพื่อแสวงหาหนทางของตนเอง (โปรดดู Kierkegaard 1995, 17)

สิ่งที่เคียร์เคอการ์ดกำลังเสนอได้แก่เมื่อมนุษย์ต้องการมีความสัมพันธ์กับพระเจ้าหรือต้องการเดินตามพระเยซูต้องปฏิเสธตัวเองเสียก่อน (self-denial) การปฏิเสธตัวเองในที่นี้คือการปฏิเสธภาษาในเชิงอุดมการณ์ และคุณค่าที่สังคมมอบให้และพร้อมแบกรับความทุกข์ที่คนอื่นพร้อมจะมองว่าเป็นตัวตลกหรือเสียสติ การยอมให้คนอื่นดูถูกเหยียดหยามนั่นเองคือการยอม “แบกกางเขน” หรือมีความทุกข์ แต่ทว่าสิ่งที่เศรษฐีหนุ่มพยายามจะทำคือเก็บตัวตนในแบบตนเองต้องการเอาไว้ ในแง่นี้เองที่การเดินตามพระเยซูเป็นสิ่งที่ยาก ในแง่นี้เองที่การเดินคนเดียวเป็นการปฏิเสธตัวเอง เราจะพบว่าสิ่งที่เคียร์เคอการ์ดเสนอนอกจากจะเป็นการเดินคนเดียว

เดียวแล้วยังเป็นการเดินด้วยตัวเองด้วย การเดินด้วยตัวเองนี้เองที่เป็นการเดินตามหาทางของพระเยซูด้วยตัวเองคนเดียว

ทางออกของความทุกข์แบบของมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศาสนาในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดจึงได้แก่การวิ่งเข้าหาทุกข์เพื่อ “เดินคนเดียว” และ “เดินได้ด้วยตัวเอง” นั่นเอง ทั้งหมดนี้เกี่ยวกับความทุกข์อย่างไร เราจะพบว่าการปฏิเสธตนเองเป็นความทุกข์อย่างหนึ่งที่เราล้วนควรวิ่งไปหา เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น เพราะในที่สุดแล้วมนุษย์โดยทั่วไปไม่เคยเดินคนเดียวอย่างแท้จริง มนุษย์มักหาที่พึ่งที่ไม่สมบูรณ์แบบและบอกตนเองว่าสมบูรณ์แบบแล้วที่จะเป็นเช่นนั้น เช่นหากเราเป็นศิลปินชีวิตของเราจะมีความหมายเมื่อเราฟังผลงานของเรา และผลงานของเราก็ก่อให้เกิดสิ่งที่จะล้มเหลวได้ตลอดเวลาจนเราสิ้นหวัง ในขณะที่เราเองอาจมีความหมายของชีวิตได้โดยการทำตามกฎของสังคมแต่การทำตามกฎนั้นเองก็ขัดแย้งและไม่ปลอดภัยเช่นกัน (เราอาจโดนกฎเกณฑ์ทำร้ายได้ทุกเมื่อ) ในแง่นี้เราจึงมีชีวิตที่พึ่งสิ่งต่างๆตลอดเวลา สิ่งทีเคียร์เคอการ์ดเสนอคือ หากเรามั่นใจว่าสิ่งเหล่านี้คือความสุขที่มั่นคง เรากำลังเข้าใจผิดอย่างมหันต์ ดังนั้นแทนที่เราจะปล่อยให้สิ่งเหล่านี้ทำร้ายเรา สู้เราปฏิเสธมันเสียเลยจะดีกว่า และการปฏิเสธนั้นเองที่ยาก (เดินคนเดียว) และเมื่อปฏิเสธแล้วยังต้องไปต่อ (เดินด้วยตัวเอง) ในแง่นี้เองที่ทางออกแบบที่เคียร์เคอการ์ดเสนอจึงเรียกร้องให้เราเข้าใจความหมายของชีวิตใหม่ผ่านความทุกข์ หรือหลีกเลี่ยงความทุกข์ด้วยทุกข์ที่มีความหมายกว่านั่นเอง การเดินคนเดียวนี้เองที่เป็นนิมิตหมายอันดีต่อมนุษย์เพราะมนุษย์เองมักฝากการกำหนดความหมายความทุกข์ไว้ที่ตัวตนแบบศิลปินที่อิงอยู่กับการผลิตคำ อุดมการณ์และผลงาน และฝากตัวตนไว้ที่คำที่สวยหรูเพื่อปลอบประโลมใจตัวเอง ในขณะที่มนุษย์เองก็มักฝากตัวตนของเราไว้ที่กฎเกณฑ์สากลของสังคม ทั้งหมดนี้แท้จริงแล้วเป็นการหลงทางและทำให้เราไม่สามารถจัดการความทุกข์ได้ แท้จริงแล้วมนุษย์จำต้องวิ่งเข้าหาความทุกข์เพื่อปฏิเสธตัวตนที่ฝากไว้กับอุดมการณ์และกฎเกณฑ์สากลของสังคมเพื่อเริ่มต้นการหาความหมายใหม่ผ่านศรัทธาตนเอง

5. อภิปรายผล

หากเริ่มต้นด้วยการยอมรับว่าแท้จริงแล้วมนุษย์ไม่อาจเป็นสัตว์แห่งเหตุผล (rational being) เพียงอย่างเดียวได้ หากแต่มนุษย์นั้นดำรงตนอยู่ในโลก ในสังคมวัฒนธรรม และร่างกายของตนเอง การดำรงตนในลักษณะนี้เองที่ทำให้มนุษย์ผูกพันกับเวลาไปด้วยกล่าวคือมนุษย์จะเป็นมนุษย์ได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์มีอดีตหรือที่มาเป็นของตนเอง มีการใคร่ครวญใช้ชีวิตอยู่ในปัจจุบัน และมีความคาดหวังต่อชีวิตของตนเองในอนาคต ในแง่นี้เองที่มนุษย์แสดงความเป็นตัวของตัวเองผ่านมิติแห่งการเวลา เสรีภาพ และสำนึกที่มีต่อตนเองและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้ว กำลังเกิดและคาดหวังว่ากำลังจะเกิดจากการกำหนดของตนเอง มนุษย์จึงรู้สึก “เป็นสุข” เมื่อตนเองสามารถก้าวข้ามข้อจำกัดของตนได้ผ่านเวลานั่นเอง ตัวอย่างเช่นมนุษย์อาจเกิดในสังคมชั้นล่าง หากแต่เมื่อมนุษย์เติบโตขึ้นก็สามารถจินตนาการผ่านสำนึกของตนเองได้ว่าความจนนั้นสามารถเอาชนะได้ในหลายทางตั้งแต่ขยันจอบจนปฏิวัตรระบบสังคมได้เป็นผลสำเร็จ ความขยันและการจินตนาการถึงระบบสังคมที่ดีเป็นสัญญาณที่บ่งบอกว่ามนุษย์สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดของตนเองทั้งยังสามารถเปลี่ยนแปลงโลก และปลูกศรัทธาภาพในการใช้ชีวิตของตนเองได้อย่างไรขอขอบเขต

อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่าเมื่อมนุษย์สัมพันธ์กับโลก เวลา และตัวเองผ่านสำนึกจะเอื้อให้เกิดความสามารถที่ไร้ขีดจำกัด แท้จริงแล้วข้อจำกัดของมนุษย์กลับอยู่ที่ความทุกข์นั่นเอง นักวิชาการด้านปรัชญาศาสนาอย่าง โทมัส ยูจีน ลอง (Thomas Eugene Long) ได้อธิบายว่า ความทุกข์นั้นเองที่เป็นอุปสรรคต่อความสามารถที่ไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ (โปรตุค Long 2006, 141) และความทุกข์นี้สามารถเข้าใจ

ได้ผ่านประสบการณ์แห่งความว่างเปล่ากล่าวคือเป็นประสบการณ์ที่ไม่รู้ว่าเราจะอยู่ในโลกไปเพื่ออะไร และประสบการณ์เหล่านี้มาพร้อมกับความป่วยไข้ ผิดหวัง อันเป็นปัญหาเรื่องความชั่วร้ายในปรัชญาศาสนา

จากปัญหาข้างต้นนักปรัชญาต่างพยายามหาคำตอบให้กับปัญหาเรื่องความทุกข์ และหนึ่งในนั้นคือ เคียร์เคอการ์ด และนักวิชาการที่พยายามอธิบายปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดเพื่อแก้ไขปัญหานี้สามารถแบ่งได้เป็นสี่กลุ่มด้วยกัน งานประเภทแรกเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับจุดยืนว่าความทุกข์เป็นบททดสอบที่จำเป็นของชีวิตมนุษย์เพื่อให้มนุษย์ได้พัฒนาและพิสูจน์ความสัมพันธ์กับพระเจ้าผ่านความศรัทธาอันเป็นงานที่ยืนยันจุดยืนโดยทั่วไปของเคียร์เคอการ์ด และสิ่งทำงานประเภทแรกเสนอได้แก่การอ่านงานของเคียร์เคอการ์ดมีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตัวเองของผู้อ่านทั้งนี้เพราะเคียร์เคอการ์ดใช้การสื่อสารแบบทางอ้อม (indirect communication) เพื่อการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณในวิธีคิดแบบศาสนาคริสต์ งานประเภทนี้ได้แก่งานของ ดีโมธี พอล์ค (Timothy Polk) (โปรดดู Polk 2011, 413) งานประเภทที่สองกำลังเสนอว่าความทุกข์ถูกใช้เพื่อให้ตัวเราดำรงอยู่กับตัวเราที่แตกสลายได้จากการเจ็บป่วย งานประเภทนี้มีก็อ้างอิงกับงานวิจัยประเภทงานสายจริยศาสตร์การแพทย์ที่ชี้ให้เห็นว่าผู้ป่วยที่ทุกข์ทรมานจากโรคร้ายที่ไม่มีวันหายสามารถสร้างตัวตนใหม่ที่จะอยู่กับโรคร้ายได้อย่างไร กล่าวคือเมื่อมนุษย์ป่วยรุนแรงตัวตนของมนุษย์ที่เชื่อมมั่นในสุขภาพ และความสามารถของตนเองจะแตกสลาย หลายครั้งที่มนุษย์มีแนวโน้มที่จะฆ่าตัวตายเพราะไม่เข้าใจความทุกข์ที่เกิดขึ้นอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ประเภทนี้ได้แก่งานของ คนีซ็อก (Jeanette Bresson Ladegard Knox) (โปรดดู Knox 2020, 64) งานประเภทที่สามเสนอต่อไปว่าความทุกข์คือเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เป็นบุคคลที่หนึ่ง (Subject) งานวิจัยชนิดนี้เน้นมิติของความแข็งแกร่งของมนุษย์เช่นเดียวกันกับงานประเภทที่สอง แต่ทว่างานประเภทนี้เห็นว่ามนุษย์ไม่เพียงแต่สามารถเปลี่ยนแปลงตนเองผ่านความทุกข์เท่านั้น แต่ความทุกข์ยังเป็นที่มาของคุณสมบัติทางจริยศาสตร์ได้ด้วยไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือและเสียสละ งานประเภทนี้คือ สโนว์ (Samuel Cuff Snow) (โปรดดู Snow 2016, 175) งานประเภทที่สี่เป็นการมองความทุกข์ในฐานะการเรียกร้องทางเลือกเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวเอง และงานในลักษณะนี้เสนอให้เรากลับเข้าไปในโมโนทัศน์เพื่อการวิเคราะห์ความทุกข์ (โปรดดู Mooney 1993, 164 และ Mooney 1991, 53)

คุณูปการของบทความวิจัยชิ้นนี้จึงได้แก่การเสนอว่าความทุกข์ต้องวิเคราะห์ผ่านบริบทเรื่องเขตแดนแห่งอัตถิภาวะโดยเสนอว่าการวิเคราะห์เรื่องความทุกข์และการจัดการความทุกข์ไม่อาจเป็นประเด็นทางเทววิทยา และจริยศาสตร์การแพทย์ได้ แท้จริงแล้วประเด็นที่สำคัญคือประเด็นเรื่องตัวตน มนุษย์มักมีความทุกข์เมื่อเราไม่สามารถหาความหมายในการใช้ชีวิตได้นั่นเอง การหลงอยู่ในคุณค่าที่สังคมวัฒนธรรมกำหนด รวมถึงการไม่เชื่อคุณค่าใดๆนั้นเองเป็นปัญหารากเหง้าที่สำคัญ การกล่าวถึงเทววิทยาและจริยศาสตร์การแพทย์จึงเป็นการกล่าวถึงปัญหาเรื่องนี้อย่างไม่ลงลึกถึงรากเท่านั้นเอง

อนึ่งการวิเคราะห์ความทุกข์ไม่อาจเป็นการวิเคราะห์โดยใช้โมโนทัศน์อื่นมาเป็นแกนในการวิเคราะห์ได้ เนื่องจากการใช้โมโนทัศน์ต่างๆวิเคราะห์ทำให้ปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดไม่ลงลึกไปในระดับอัตถิภาวะ เหตุใดเราต้องยอมรับว่าการวิเคราะห์ต้องเป็นไปในระดับอัตถิภาวะ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเป็นเป้าหมายเริ่มต้นของเคียร์เคอการ์ดได้แก่การเสนอว่าความจริงมีลักษณะเป็นอัตวิสัย (Truth is subjectivity) การเข้าใจความจริงจึงไม่ใช่การเข้าใจโมโนทัศน์หากแต่เป็นผนวกรวมความจริงเพื่อเปลี่ยนแปลงตนเองในที่สุด ในแง่นี้การทำความเข้าใจความทุกข์จึงไม่สามารถทำได้ผ่านการเข้าใจโมโนทัศน์

อย่างไรก็ตามการทำความเข้าใจความทุกข์ในปรัชญาของเคียร์เคอการ์ดนั้นมีลักษณะของจริยศาสตร์สังคม และการเมืองแฝงอยู่กล่าวคือ สำหรับเคียร์เคอการ์ดความทุกข์เป็นเรื่องพื้นฐานของมนุษย์เพราะมนุษย์ไม่อาจรู้ได้เลยว่าตนเองเกิดมาทำไม ในแง่นี้คำถามเรื่องความทุกข์จึงเป็นคำถามทางภาววิทยา แต่คำถามนี้เอง

กลับถูกตอบด้วยจริยศาสตร์ที่มีเกณฑ์ความดีอันเป็นสากล หรือได้แก่คำตอบที่ว่าเราเกิดมาเพื่อเป็นคนดี เมื่อคำถามทางภาววิทยาถูกตอบด้วยจริยศาสตร์ที่มีลักษณะสากลมนุษย์จึงขาดคำตอบที่มีมิติทางภาววิทยาไป และนั่นเองทำให้จริยศาสตร์นั้นไม่อาจตอบคำถามทางภาววิทยาได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่าที่ควรจะเป็น และนี่เองคือช่องว่างระหว่างคำถามทางภาววิทยาและคำตอบทางจริยศาสตร์

เราจะพบต่อไปว่าคำถามทางภาววิทยาเรื่องความทุกข์เองก็สามารถตอบได้ผ่านมิติทางสังคมการเมืองเช่นกัน กล่าวคือเมื่อมนายมรความทุกข์สังคมการเมืองจะให้คำตอบเพื่อเป็นทางออกแก่ความทุกข์ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งคือสังคมการเมืองจะจัดระเบียบตัวเองเพื่อความผาสุกของมนุษย์ ทว่าในที่สุดสังคมการเมืองเองก็ยังมีช่องว่างกับปัญหาทางภาววิทยาเฉกเช่นเดียวกับจริยศาสตร์ เพราะสังคมการเมืองไม่สามารถให้ “ตัวตน” เฉพาะของปัจเจกแต่ละคนได้ ในแง่นี้แม้ในสังคมที่ดีพร้อมไปเสียทุกสิ่งก็ยังคงมีปัญหาทางจิตใจอย่างยากที่จะหลีกเลี่ยงในแง่ตัวเองสังคมการเมือง (และแน่นอนรวมถึงศาสนาเชิงสถาบันด้วย) ไม่สามารถตอบคำถามทางภาววิทยาแห่งความทุกข์ได้

เมื่อจริยศาสตร์ สังคม และการเมืองไม่ใช่คำตอบสำหรับปัญหาภาววิทยาว่าด้วยความทุกข์ สิ่งที่เคียร์เคอการ์ดเสนอจึงไม่ใช่มนทัศน์ใหม่ หากแต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวมนุษย์เองกับพระเจ้า การเสนอให้มนุษย์สัมพันธ์กับพระเจ้าหาใช่การแก้ปัญหาด้วยศาสนาเชิงสถาบันไม่ หากแต่เป็นการแก้ปัญหาเชิงภาววิทยาอย่างตรงจุดนั่นเอง เราจะพบว่าการสัมพันธ์กับพระเจ้าคือการเสนอให้มนุษย์ก้าวข้ามผ่านคำตอบที่มนุษย์สร้างขึ้นเองเพื่ออบตบปัญหาความทุกข์ ไม่ว่าจะเป็จริยศาสตร์สังคมหรือการเมืองในที่สุด

6. ข้อเสนอแนะ

เราจะพบว่าสิ่งที่เคียร์เคอการ์ดเสนอในฐานะทางออกของความทุกข์คือการปฏิเสธตนเองเพื่อยินยอมตัวเองใหม่อันเป็นคำตอบที่มนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศาสนาเสนอ เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้นก็เพราะการปฏิเสธตนเองนั้นมีนัยยะของความจริงที่เป็นอัตวิสัยเป็นหมุดหมายในการจัดการกับความทุกข์ กล่าวคือความทุกข์หรือประสบการณ์ที่ว่างเปล่าคือภาวะของการสูญเสียตัวตน ทว่าการสูญเสียตัวตนนี้อาจมาจากผู้ที่ไม่เชื่อคุณค่าใดๆ เลยอย่างมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศิลปิน และอาจมาจากการผนวกตนเองเข้ากับคุณค่าทางสังคมอย่างมนุษย์ผู้มีอัตถิภาวะแบบศาสนานั้นเอง สิ่งที่เคียร์เคอการ์ดกำลังทำจึงได้แก่การวิ่งเข้าหาความทุกข์ในนามพระเจ้า เพื่อที่จะสามารถเดินคนเดียวอันหมายความต่อไปว่าสามารถนิยามตนเองจากคุณค่าที่ตนเองกำหนดผ่านความสัมพันธ์กับพระเจ้าได้ และในแง่ตัวเองที่การวิ่งเข้าหาความทุกข์เพื่อต่อสู้กับประสบการณ์แห่งการว่างเปล่าในนามของการนิยามตนเองจึงเป็นการจัดการกับความทุกข์นั่นเอง อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่าประเด็นเรื่องความทุกข์ที่เคียร์เคอการ์ดเสนอจะไม่สามารถตอบคำถามเรื่องความชั่วร้ายได้ กล่าวคือประเด็นเรื่องความทุกข์เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับปัญหาเรื่องความชั่วร้าย ทว่าสำหรับเคียร์เคอการ์ดกลับมองเพียงประสบการณ์จากความว่างเปล่าที่เกิดขึ้นในเขตแดนแห่งอัตถิภาวะเท่านั้น ในแง่นี้งานวิจัยเรื่องความทุกข์อันเกี่ยวข้องกับปัญหาเรื่องความชั่วร้ายยังคงต้องเป็นประเด็นในการทำวิจัยต่อไป

7. เอกสารอ้างอิง

Knox, Jeanette Bresson Ladegaard. (2020). Stories of Despair: a Kierkegaardian read of Suffering and Selfhood in Survivorship. *Medicine, Health Care and Philosophy* 23, 1 (March): 61-72.

Kierkegaard Soren. (1987). *Either/Or* volume1 Translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press.

- Kierkegaard Soren. (1990). *For Self-Examination and Judge for Yourself* translated by Howard V. Hong and Edna H. Hong. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Kierkegaard, Soren. (1992). *Concluding Unscientific postscript to philosophical Fragments*, translated by Howard V. Hong and Edna H.Hong. Princeton: Princeton University Press.
- Kierkegaard, Soren. (1995). *Gospel of Suffering*, Translated by A.S. Aldworth and W.S. Ferrie. Cambridge: James & Co.
- Kierkegaard Soren. (2003). *Fear and Trembling* translated by Alastair Hannay. London: Penguin Classics.
- Long, Thomas Eugene. (2006). *Suffering and Transcendence*. *Journal of Philosophy of Religion*, 60: 139-148.
- Mooney Edward. (1991). *Knight of Faith and Resignation : Reading Kierkegaard's Fear and Trembling*. New York: State University of New York Press.
- Mooney, Edward F. (1993). *Kierkegaard's Job Discourse: Getting Back the World*. *International for Philosophy of Religion* 34, 3 (December): 151-169.
- Polk, Timothy. (2011). *Kierkegaard and the Book of Job: Theodicy or Doxology?*. *Word and World* 31, 4 (Fall): 409-416.
- Snow, Samuel Cuff. (2016). *The Moment of Self-Transformation: Kierkegaard on Suffering and the Subject*. *Continental Philosophy Review*, 49, 2: 161-180.